

KRONİK

20. Yüzyılın Dengelerine Neler Oluyor?

Doç. Dr. Erel Tellal, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi

20. yüzyılda dünya, bir büyük devrim ve iki büyük savaşın ardından uluslararası sistemde iki kutuplu bir yapı ile dengeye kavuşmuş görünüyordu. En azından yüzyılın sonundan bakan bir araştırmacı bu saptamayı rahatlıkla yapabilir. 21. yüzyılın başından bakınca ise başka bir manzarayla karşılaşırız: Sözü edilen “denge” adım adım bozuluyor. 11 Eylül Saldırıları sonrasında hız kazanan gelişmeler, bu saptamayı haklı kılacak verilerle dolu. Son olarak geçtiğimiz 2007 yılı, yeni yüzyılda eski denge unsurlarının yerinde yeller estiğine tanıklık etti. Bu değerlendirme yazısında, 20. yüzyılın ikinci yarısında kurulan dengenin ne olduğu, ortadan kalkış süreci ile birlikte ele alınacaktır.

19. yüzyılda Avrupa’da egemen olan 1815 tarihli (“pentarşik”) Viyana Sistemi, eksiklik ve yanlışlarıyla 1848 (Avrupa’da proleter kalkışmalar), bilemediniz 1871’e (Alman ulusal birliği) değin sürmüştü, Şansölye Bismarck’ın ittifaklar sistemiyle uzatmaları oynamıştır. 20. yüzyılda yeni bir denge, ancak II. Dünya Savaşı’nın ardından Soğuk Savaş ortamında sağlanmıştır. Kolay olduğu söylenemez: Bir yandan Avrupa (Almanya gibi) Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmış, öte yandan ortaya çıkan iki blok arasında dünya çapında etkinlik savaşımı yaşanmış, eş zamanlı olarak iki süper güç ABD ve SSCB arasında hızla bir nükleer silahlanma yarışı başlamıştır. Soğuk Savaş’ın zirve noktası olarak gösterilen Küba bunalımında iki süper gücün sahip oldukları nükleer silahları kullanma noktasına gelmeleri aynı zamanda “Yumuşama”nın da başlangıcı olmuştur. Sözü edilen “denge” ancak yumuşama döneminde olanak kazanmıştır.

Soğuk Savaş’taki dengenin iki temel direğinden söz edilebilir: **İlki**, nükleer dengedir. Küba bunalımının ardından (1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılması’nın Önlenme Sözleşmesi gibi) çok taraflı çabaların yanı sıra ABD ve SSCB silahsızlanma görüşmelerine başlamışlardır. Diğer önemli anlaşmaların yanı sıra, 1972 tarihli ABM (Anti-balistik Füze) Antlaşması’yla bir denge sağlamışlardır. Taraflar, bu antlaşmayla çok basit bir anlatımla nükleer başlık taşıyan füzeleri hedeflerine ulaşmadan havada (uzayda) yok edecek füze yapımını yasaklamışlar, başka bir deyişle nükleer şemsiyelerini karşılıklı olarak

kapatmışlardır. Bu, her iki tarafı da nükleer hedef haline getirmiş ve gerek ABD, gerek SSCB 1950'lerdeki çılgınca silahlanma yarışından kopmuşlardır. Söz konusu gelişme, teknoloji geliştirme çabalarını sonlandırmadıysa da, nükleer silahlarla “vurulgan” hale gelen iki süper güç bu temel üzerinde silahsızlanma çabalarını sürdürmüşlerdir.¹ Bu kapsamda 1987'de imzalanan INF Antlaşması'yla, varolan tüm orta menzilli füzeler ortadan kaldırılmış, böylece Avrupa kıtası olası bir nükleer savaş alanı olmaktan çıkarılmıştır.

İkincisi, Avrupa'da konvansiyonel dentedir. Neredeyse eş zamanlı biçimde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı çalışmaları başlamış, 1975 Helsinki Son Senedi'yle taçlanmış. Son Senet, savaş sonrasında Avrupa'da sınırların kabul edildiği ilk belgedir (I. Sepet). SSCB, Batı'ya bunu kabul ettirirken, karşılığında “insan hakları”(nın bir devletin içişleri olamayacağı) ödününü vermiştir (III. Sepet). Yanı sıra ekonomik, teknolojik işbirliği (II. Sepet) başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere, SSCB'nin Batı'ya olan bağımlılığını arttırmıştır. Helsinki'yle başlayan süreç burada kalmamış, 1990'da imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'yla (AKKA), bu coğrafya olası konvansiyonel savaş tehdidinden azad edilmeye çalışılmıştır. İmzacı devletler, konvansiyonel güçlerini en az düzeye indirmekle kalmamışlar, o güne değin geliştirilen en kapsamlı denetim düzeneklerini de kabul etmişlerdir.

İki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından geçen 15 yıl içerisinde yaşanan gelişmelerle bu “denge” tamamen bozulmuştur. Kuşkusuz süreç, öncelikle Doğu Bloğu'nun, hemen ardından SSCB'nin yıkılmasıyla başlamıştır. İlk 10 yıl içerisinde Avrupa'da “değişmezliği” üzerine hemfikir olunan sınırlar birer birer yeniden çizilmiştir: Almanyalar birleşmiş, Yugoslavya “moleküllerine ayrılmış”,² Çekoslovakya “medeni” biçimde “boşanmıştır”. Sürecin hemen başında görev tanım ve alanını yeniden belirleyen NATO, yeni kimliğiyle bir iki istisna dışında doğu Avrupa'nın tamamını içerisine almıştır. AB içerisindeki bütünleşme sürecinde derinleşme ile genişleme atbaşı gitmiştir. Bu süre içerisinde, kendisine SSCB'den kalan miraslardan biri olarak AKKA'yı kabul eden Rusya Federasyonu (RF), 1994-1996 yıllarında yaşadığı I. Çeçenya Savaşı ve sonrasında Antlaşma'nın gerektirdiği düzenlemeleri Kafkaslar bölgesinde uygulamakta zorlanmış, bunu başaramamış, yürüttüğü yoğun diplomasi

1 Bu gelişmelerin kapitalist ekonomik sistemde tıkanmanın yaşandığı, bu bağlamda ABD'nin hem ekonomik ve hem de (Vietnam işgali nedeniyle) siyasal anlamda bunalıma girdiği döneme rastlaması manidardır.

2 Doğu Avrupa'nın “sisteme eklenmesi” sürecinde neredeyse yalnızca eski Yugoslavya'da kan dökülmesi de manidardır. 1990'lardaki “medeniyetler çatışması” senaryosu öncelikle burada sahneye konmuş ve “denetlenebilir” çatışmaların önu açılmıştır.

yardımıyla 1999 İstanbul Zirvesi'nde ek düzenlemeleri taraflara kabul ettirmiştir. Bu tarihten sonra iki önemli gelişme AKKA ile sağlanan konvansiyonel dengenin sonunu getirmiştir. Birincisi, aradan sekiz yıl geçmesine karşın NATO üyesi ülkelerin hiç biri antlaşmanın 1999'da düzenlenmiş biçimini parlamentolarından geçirmemişler ve uygulamaya sokmamışlardır. İkincisi, Antlaşma'ya başından başlayarak katılmayan Baltık ülkeleri ile ayrılmadan sonra katılmaya yanaşmayan Çek Cumhuriyeti'nin NATO üyelikleri zaten dengeyi sağlaması beklenen düzenlemeler için "kara delikler" oluşturmuştur. Sürecin sonunda, sözü edilen gelişmelerden rahatsız olan RF'nin de 2007 içerisinde AKKA'dan çekilmesiyle Avrupa'da kurulan **konvansiyonel denge** son bulmuş görünmektedir.

Nükleer dengenin sona ermesi de birkaç aşamada gerçekleşmiştir. ABD tarafından 1972 ABM Antlaşması'nı ortadan kaldırmaya yönelik ilk girişim 1980'lerin başında Başkan Reagan döneminde "Yıldız Savaşları Projesi" adı altında başlatılmıştır. Buna gerekçe olarak SSCB'nin Aralık 1979'da Afganistan'a müdahalesi gösterilmiş ve ekonomik ambargo eşlik etmiştir. Amaç, zaten çöküntü içerisindeki Sovyet ekonomisini yeni bir silahlanma yarışına zorlayarak çökertmektir. Bu girişimi önleyen Garbaçov ve onun dış politikası, "yeni düşünce" olmuştur. SSCB'nin ABD'yi bu girişimden alıkoymaya yönelik izlediği politika başarılı olsa da, bu onun çöküşünü engellememiştir. 1990'ların başında ABD'nin önceliği Rusya'dır (izlediği politikanın adı ise "Russia first"). 1996'da Yeltsin'in ikinci kez seçilmesinin ardından bu politika aşamalarla terk edilse ve Clinton'ın ikinci döneminde füze karşıtı füzelerin üretimi yeniden gündeme gelse de sürecin başlangıç kurdelasını kesmek George W. Bush'a kalmıştır. Göreve geldiği günden başlayarak "Ulusal Füze Savunma Sistemi" adı altında bu proje için çalışan W. Bush, 11 Eylül'ün ardından Aralık 2001'de ABM Antlaşması'ndan resmen çekilmiştir. Bu tarihten başlayarak füze karşıtı füze denemeleri sürdürülmektedir. 2007'de gündeme gelen bir boyutu ise, ABD'nin "Füze Kalkanı"nın Avrupa ayağını Çek Cumhuriyeti ile Polonya'ya kurmak istemesi ve ilgili devletlerin bunu kabul etmesi olmuştur. ABD, buna gerekçe olarak İran'dan gelen tehdidi gösterdiyse de, bu en azından RF tarafından inandırıcı bulunmamıştır. Zira, İran'dan Avrupa ya da ABD'ye bir nükleer saldırı olasılığı yoktur. 2008'in başlarında ABD'yi nükleer silahlarla tehdit edebilecek tek devlet RF'dir. Bu nedenle, ABD'nin girişimlerinden doğrudan tehdit algılayan devlet de RF'dir. Bu kaygı Başkan Putin tarafından 10 Şubat 2007 tarihli Münih Konuşması'nda açıkça dile getirilmiştir: "...Füze savar savunma sistemini Avrupa'da genişletme planları, sadece bizi rahatsız edebilir. Gelecek aşaması kaçınılmaz bir silahlanma yarışı olacak bu şeye kim ihtiyaç duymaktadır?". Kısacası, 11 Eylül'ün ardından ABD'nin ABM'den çekilme-

sine ses çıkarmayan RF, Füze Kalkanı'nın Doğu Avrupa'da kurulmasına seyirci kalmayacağını göstermiştir. Tepki olarak bir yandan nükleer füze teknolojisini geliştirmeye yönelmiş, öte yandan INF Antlaşması'nın gözden geçirilmesini gündeme getirmiştir. Sonuçta, **nükleer denge** de adım adım ortadan kalkmaktadır.

SSCB'nin yıkılmasının dünya tarihi açısından sonuçları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bunlardan biri de 20. yüzyılda en azından kuzey yarımkürede sağlanan askeri dengenin bozulmasıdır. W. Bush önderliğindeki ABD yeni yüzyılda "imparatorluk" özlemiyle emperyalist politikalar izlemiştir. Artık söz konusu olan Avrupa'dır. ABD'nin Avrupa'daki geleneksel muhalifleri Almanya ve Fransa Merkel/Sarkozi iktidarlarında bu çizgilerinden ayrılmış görüneler de, yakın gelecekte bu konularını sorgulamak zorunda kalacaklardır. W. Bush döneminde Avrupa'da tek muhalif ses Putin önderliğindeki RF'den yükselmiştir. 2008 hem RF hem de ABD için seçim yılıdır. RF'de Mart ayında yapılacak seçimlerin sonucu şimdiden öngörülebilir. Zira, ikinci görev süresi dolan Putin, yerine halefi olarak Medvedev'i göstermiş, kendisi de Başbakanlığını yapmaktan mutluluk duyacağını belirtmiştir. ABD'de ise durum biraz daha karışık görünmektedir. Yeni başkanın Demokrat mı Cumhuriyetçi mi; (eğer Demokrat olacaksa) Obama mı Clinton mu olacağı önem kazanmaktadır. Zira, ABD ekonomisinde kısa/orta erimde bir bunalım beklentisi yanında, tüm dünyada "imparatorluk"a soyunan bu devlet, Irak'tan Afganistan'a, İran'dan El-Kaide'ye bir dizi sorun yumağının içine gömülmüş durumdadır. Önümüzde yeni dengelerin aranacağı bir dönem söz konusudur. Kuşkusuz, bu dönemde Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti gibi katılımcılar da önemli rol oynayacaklardır. Yine de asıl güç savaşımı iki önemli nükleer güç olan ABD ve RF arasında geçecek gibi görünmektedir.